

DISKURSIV KOMPETENSIYANING LINGVODIDAKTIK TAVSIFI VA RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Bekimbetova G.R.

Ajiniyoz nomidagi NDPI dotsenti, p.f.d (DSc)

Tayanch soʻzlar: muloqot, kommunikatsiya, milliy tarbiya, shaxslararo munosabat, kritik fikrlash, kreativlik, kollaboratsiya, kommunikatsiya, shaxsiy pozitsiya lingvodidaktik tavsifi va rivojlantirish masalalari, diskursiv kompetensiya.

Ключевые слова: диалог, общение, национальное образование, межличностные отношения, критическое мышление, творчество, сотрудничество, общение, личностная позиция, вопросы языкового описания и развития, дискурсивная компетентность.

Key words: dialogue, communication, national education, interpersonal relations, critical thinking, creativity, cooperation, communication, personal position, issues of language description and development, discursive competence.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada diskursiv kompetensiyaning lingvodidaktik tavsifi va rivojlantirish masalalari oʻrganilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье изучаются вопросы лингводидактического описания и развития дискурсивной компетентности.

SUMMARY:

This article examines the issues of linguodidactic description and development of discursive competence.

Jahonda leksik-lisoniy birliklarning ontologik va antropotsentrik tabiatini yoritish hamda nutq jarayonida diskursiv kompetensiyaning oʻrnini beqilash masalalariga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Tadqiqotchilar tomonidan diskursiv kompetensiyasini rivojlantirish tavsifi, kognitiv-semantik xususiyatlari keng oʻrganilmoqda. Bu Boʻlajak boshlangʻich sinf oʻqituvchilarining diskursiv kompetensiyasini rivojlantirish texnologiyalarini tahlil qilishda zamonaviy yondashuvni talab etmoqda. Shu bois bugungi kun filolog metodistlarining hodisa va voqelikka taalluqli oʻqituvchilarining diskursiv kompetensiyasini namoyon etuvchi kognitiv, lingvo-pragmatik, stilistik va funksional jihatlarini konseptual oʻrganish muhim ahamiyat kasb etadi.

«Diskurs» tushunchasi chet el tadqiqotchilaridan (In Koch, E. Benevist, A. Greymas, P. Serio, J. Kurte, C. Fillmor, T.A.van Deyk, R.Vodak, N. Boyer; M. Canale, M. Swain; J.A. van Ek; S. Moirand; S. Savignon; J. Sheils; H.G. Widdowson va boshqalar) J.Renkema[1], E.V.Shuman[2] kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

G.A.Orlov talqinida «diskurs yozma yoki og’zaki shaklda hosil qilingan nutqiy mahsulot, nisbatan tugallangan va o’ziga xos tuzilishga ega. Uning uzunligi, davomiyligi potensial nuqtayi nazardan turli xil: sintagmatik zanjirlardan tuzilgan gaplardan boshlab mazmuniy qurilishga ega asar (hikoyalar, suhbatlar, tavsiflar, ko’rsatmalar, ma’ruzalar va boshqalar)dan iborat bo’ladi»[3-14]. Diskursni o’rganishning zamonaviy yo’nalishlari o’zida tilshunoslik, sotsiologiya, antropologiya, psixologiya va madaniyatshunoslik kabi fanlarning g’oyalari hamda usullarini mujassam etgan fanlararo yondashuv bilan tavsiflanadi. Diskurs tadqiqotchilari nafaqat matnlarning tuzilishi va mazmunini tahlil qilishga, balki ularning turli ijtimoiy vaziyatlarda qanday ma’no kasb etishini, insonlarning xatti-harakati va tafakkuriga qanday ta’sir qilishini tushunishga intiladilar[4-12].

Diskursiv kompetentsiya-bu turli xil nutq turlarini va ularni qurish qoidalarini bilish, shuningdek, aloqa holatini hisobga olgan holda ularni yaratish va tushunish qobiliyati[5]

“Diskursiv kompetentsiya-testni loyihalash va talqin qilish uchun ma’lum strategiyalardan foydalanish qobiliyati va muloqot jarayonida nutqlarni yaratish qobiliyati” [6-107]

Bundan tashqari, diskursiv kompetentsiya — bu matnlarni qurish va talqin qilishda tegishli strategiyalardan foydalanish qobiliyati hisoblanadi. Bu bitta og’zaki xabarga erishish uchun so’zlar, tuzilmalar va bayonotlarning ketma-ketligini tanlash va joylashishini anglatadi. Bu erda yuqoridan pastga kommunikativ niyatlar va ijtimoiy-madaniy bilimlar xabarlar va munosabatlarni ifodalash va izchil matnlarni yaratish uchun leksik va grammatik manbalar bilan kesishadi.

K.F.Sedov diskursning eng maqbul talqini sifatida quyidagi fikrni taklif qiladi: “Diskurs – bu odamlar o’rtasidagi ijtimoiy ahamiyatga ega bo’lgan o’zaro muloqotjarayoni bilan birga kechadigan obyektiv ravishda mavjud bo’lgan verbal-belgili tuzilmadir”[7-14] deya ko’rsatib o’tkan. Diskurs jarayonida insonlar o’rtasidagi mimik va patnomimik harakatlar inson munosabatiga va ularning psixologik holatlariga o’z ta’sirini ko’rsatadi.

Diskursiv kompetentsiya, bir tomondan, kommunikativ kompetentsiyaning biri sifatida qaraladi va turli funktsional uslublarning yaxlit, izchil va mantiqiy

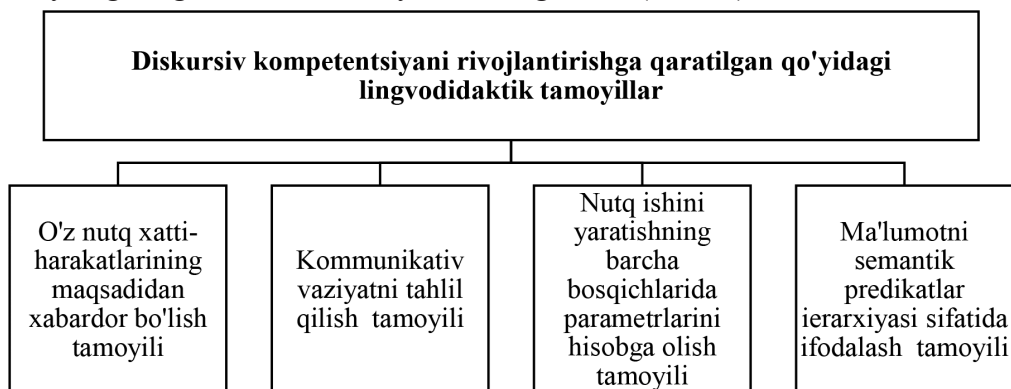
bayonotlarini qurish va qurish qobiliyati sifatida belgilanadi (maqola, yozish, insho va boshqalar), lingvistik vositalarni tanlash qobiliyati bayonot turidan ikkinchi tomondan, diskursiv kompetentsiya birlashtiruvchi integral tushunchadir.

Bizningcha diskursiv kompetentsiyaga qo‘yidagicha ta‘rif berish mumkin:

1. Diskursiv kompetentsiyaning asosiy mahorati bu til materialini yaxlit va o‘zaro bog‘liq matnga aylantirish qobiliyatidir.

2. Diskursiv kompetentsiya kommunikativ kompetentsiyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Bu turli xil funktsional uslublarda mantiqiy, izchil va yaxlit bayonotlarni yaratish, har xil turdagi bayonotlar uchun til vositalarini tanlash qobiliyatini anglatadi.

Biz tadqiqot ishimizda diskursiv kompetentsiyani rivojlantirishga qaratilgan ko‘yidagi lingvodidaktik tamoyillarni o‘rgandik. (1-rasm)

O‘z nutq xatti-harakatlarining maqsadidan xabardor bo‘lish tamoyilida - nutqning shaklining dastlabki xususiyatlari tayyorgarlik, xabardorlik, motivatsiya, o‘zboshimchalik. Birinchi navbatda nutqning eng muhim bosqichi sifatida, quyidagilarni e‘tiborga olishi kerak: Fikrlash; Rejalashtirish; Dasturlash bosqichlariga ajratiladi.

Og‘zaki nutqda savol berish mumkin bo‘lgan strategik tabiat va kommunikativ niyat ko‘pincha muallif tomonidan to‘liq amalga oshirila bermaydi. Nutqning motivatsion sohasining o‘ziga xosligi nutqni yaratish paytida nutqni qabul qiluvchi o‘rtasidagi nomuvofiqlik aloqa holati e‘tiborga olinishi kerak bo‘ladi. Agar og‘zaki nutqda aloqa motivi bo‘lsa ko‘pincha aloqa holati kelib chiqadi, aloqa nutqi yozma strategik nutq nisbatan yo‘qoriroq shaklda keladi.

Kommunikativ vaziyatni tahlil qilishga qaratilgan diskursiv kompetentsiyada kommunikativ maqsadga erishishga qaratilgan sub‘ektning kommunikativ xatti-harakatini hisobga olgan holda ikkinchi darajali kommunikativ vaziyatning

parametrlari orqali maqsadlarga erishiladi. Faoliyat xususiyatlari og'zaki va yozma nutqda tushuntiriladi va nutq shaklidagi aloqa holatidagi farq qilinadi.

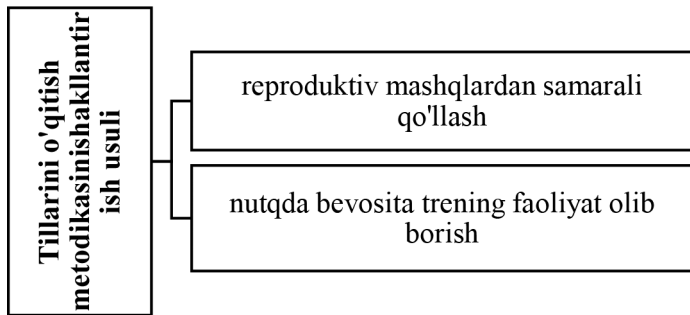
Og'zaki nutqda izchillik, yaxlitlikga xos bo'lgan barcha xususiyatlar uning dastlabki versiyasida qayta ishlash va ma'lumotlarining aniqligi belgilanadi. Bu jarayonda har bir nutq shaklining xususiyatlarini hisobga olish zarurati diskursiv kompetentsiyani shakllantirish.

Tillarini o'qitish metodikasida ikki usul turli xil tizimlarni shakllantirish mumkin. (2-rasm)

1) reproduktiv mashqlardan samarali qo'llash;

2) nutqda bevosita trening faoliyat olib borish.

Taklif yetilayotgan metodologiya

optimallikni hisobga olishni talab qiladigan reproduktiv samarali modelga asoslangan yaratishda reproduktiv va mahsuldor komponentlarning nisbati ta'lim oluvchida nutq uchun diskursiv kompetentsiyani shakllantirishda xizmat qiladi.

DK shakllanishi jarayonida tavsiya etiladigan reproduktiv mahsulotning afzalligi qo'yidagilar bilan bog'lik holda o'rganiladi:

1. Tilni bilish (hatto eng yuqori darajada) so'zlarning ko'p sonli birikmalarini ko'paytirishga asoslangan, iboralar, kliklar va hokazo. Aks holda, ona tilining aralashuvi kontekstli, vaziyatli yoki odatda noto'g'ri olib keladi til birliklaridan foydalanish.

2. Barcha darajadagi til ko'plab holatlar bilan tavsiflanadigan stereotiplar. Og'zaki nutq jarayonlarida ritorik, stilistik, tarkibiy kompozitsion, leksik-grammatik xususiyatlarini ko'paytirish muayyan turdagi matnlarni ishlab chiqarishga alohida e'tibor qilinadi.

Tadqiqotchi Popova E. S. Diskursiv kompetentsiyani qo'yidagi turlarga ajratib o'tkan[8-108]:

- janr kompetentsiyasi-kommunikativ vaziyatlarda turli janrdagi matnlarni talqin qilish va yaratish qobiliyati;

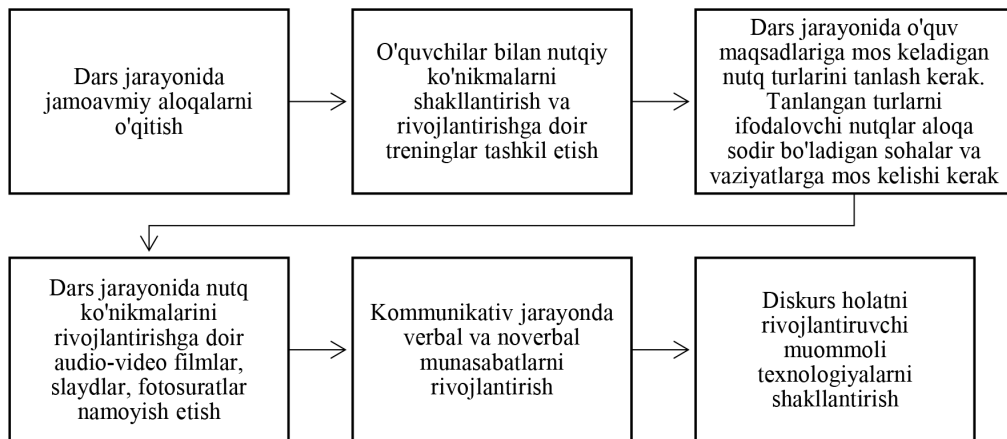
- matn kompetentsiyasi-bilimga asoslangan matnlarni yaratish va talqin qilish qobiliyati qaysi matnlar turli kontekstlarda dolzarbdir;

- ijtimoiy kompetentsiya;

- ijtimoiy o'zaro aloqada ishtirok etadigan tildan foydalanish qobiliyati.

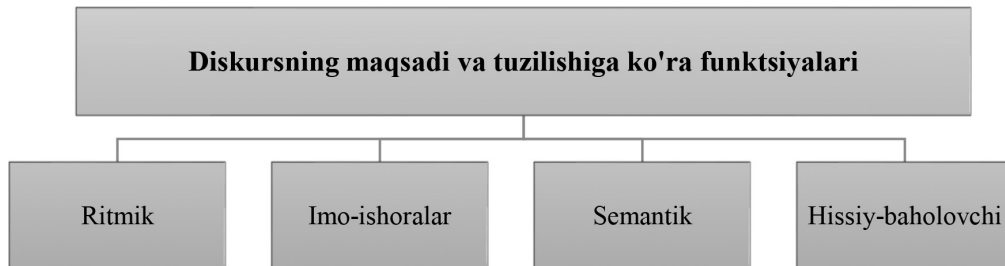
Diskursiv kompetentsiyani shakllantirishning asosiy qoidalari. (3-rasm)

1. Dars jarayonida jamoaviy aloqalarni o'qitish;
2. O'quvchilar bilan nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishga doir treninglar tashkil yetish;
3. Dars jarayonida o'quv maqsadlariga mos keladigan nutq turlarini tanlash kerak. Tanlangan turlarni ifodalovchi nutqlar aloqa sodir bo'ladigan sohalar va vaziyatlarga mos kelishi kerak.
4. Dars jarayonida nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga doir audio-video filmlar, slaydlar, fotosuratlar namoyish etish;
5. Kommunikativ jarayonda verbal va noverbal munasabatlarni rivojlantirish;
6. Diskurs holatni rivojlantiruvchi muommoli texnologiyalarni shakllantirish.

Ko'pgina tadqiqotchilar “diskurs” atamasini “o'zida turli-tuman kognitiv va kommunikativ funksiyalarni mujassam etgan yaxlit nutq[9-12] deya talqin qilgan. Shuningdek, bugungi kunda diskursiv kompetentsiyani shakllantirish holatlari etarli emas, chunki muloqotda asosiy narsa bu matnning ma'nosi emas, uning lingvistik shakli emas, balki ifodasi va hamkorlarning kommunikativ maqsadlariga erishish va matn maqsadlarga erishish vositasi sifatida ishlaydi. Matndan farqli o'laroq nutqda modellashtirilgan ekstralingvistik omillar bilan birgalikda izchil matn – pragmatik, ijtimoiy, aqliy va boshqa nutq voqea jihatidan olingan matn kommunikativ holatni boshqaradi. Bu esa nutq komponent sifatida maqsadli ijtimoiy harakat sifatida odamlarning o'zaro ta'sirini kognitiv jarayonlar va nutqning rasmiy qurilish, har xil turlari fikrlash jarayonlari nuqtai nazaridan ko'rib chiqilgan aktuallashtirish va ekstralingvistik omillar bilan bog'liq.

Diskurs og'zaki bo'lmagan (noverbal) nutqni qo'llab-quvvatlash vositalarini o'z ichiga oladi (yuz ifodalari va imo-ishoralar). Diskursning maqsadi va tuzilishiga ko'ra quyidagi funktsiyalarni bajaradi. (4-rasm)

1. Ritmik. Hodisalar va jarayonlarga xos ayrim elementlarning muayyan izchillik, ketma-ketlik asosida takrorlanib, almashinib kelishi va shunday takroriylik. Kishining ruhiy holati va ish qobiliyati muayyan ritmga bo'ysunishini.

2. Imo-ishoralar- Mos yozuvlar, so'zlarni mavzu sohasi bilan bog'lash til ilovalari.

3. Semantik (ba'zilarga mos keladigan yuz ifodalari va imo-ishoralar qiymatlari).

4. Hissiy-baholovchi - Suhbatdoshga ta'sir qilishning, funktsiyasi (imo-ishora, motivatsiya, ishontirish) sifatida ko'rishimiz mumkin. Shunday qilib, diskurs tushunchasi matn bilan bir xil emasligini anglash mumkin.

Adabiyotlar:

1. Renkema J. Introduction to discourse studies.– Amsterdam, 2004.
2. Shuman, E.V. Opportunities and prospects of intercultural communication in German at school.2015.
3. Орлов Г.А. Современная английская речь. – М.: Высш. шк., 1991. – С. 14.
4. Egamberdiyeva Shaxzoda Damirovna Reklama diskursining psixolingvistik xususiyatlari (ingliz, o'zbek va rus tillari misolida). Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi AVTOREFERATI Toshkent – 2024 . 12-b
5. Дискурсив компетенция — Яндекс: нашлось 38 тыс. результатов
6. Лабинская А.В. Коммуникативная компетенция как составляющая профессиональной компетентности будущих специалистов // Пожарная и техносферная безопасность. – 2019. – № 3(4). – С. 107.
7. Седов К.Ф. Дискурс как суггестия: иррациональное воздействие в межличностном общении. – Москва: Лабиринт, 2011. – С. 14.
8. Попова Е. С. Пути овладения дискурсивным компонентом иноязычной коммуникативной компетенции // Актуальные вопросы современной педагогики. Уфа: Лето, 2014. С. 108-110.
9. Караулов Ю.Н., Петров В.В. От грамматики текста к когнитивной теории дискурса Язык. Познание. Коммуникация. – М., 1989. – С. 9-12.